

UDK 711

**ILK ARAB ISLOM SHAHARLARI TARKIBI, BIRINCHI MASJIDLARNING
VUJUDGA KELISHI**

Safarova Shohista Komil qizi magistrant
Ziyayev Abdumannop Abduraximovich prof
Toshkent Arxitektura-Qurilish Universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Madina shahri haqida qisqacha ma'lumot keltirilgan. Shuningdek Islomiy binolarning tarixiy vujudga kelishi va majmua sifatida shakllanishi haqida qisqacha fikrlar yuritilgan.*

Аннотация: *В данной статье представлена краткая информация о городе Медине. Также даются краткие размышления об историческом возникновении исламских построек и их формировании как комплекса.*

Annotation: *This article provides brief information about the city of Medina. There are also brief thoughts about the historical emergence of Islamic buildings and their formation as a complex.*

Kalit so'zlar: *Madina, kasbah, sur, shar' va tarik nafid, xazzan, xandaq, maqbara, turba, rabot, mahalla, dar, masjid, minora, midoat, Jome' masjid, suq, karvonsaroy, Xutba masjidi, madrasa, hammom, mariston, musallo, vaqf yerlari*

KIRISH

Islom madaniyati va sivilizatsiyasi rivojlanib borar ekan, u mintaqaviy madaniy xususiyatlar bilan o'zlashtirilib, shakllanib borgan. Shuning uchun islom olamining mintaqalarida aniq farqlarni topish mumkin. Xalifalikning dastlabki yillarida arab me'morchiligi haqida alohida gapira olmaymiz. Arablar kapital qurilish tajribasini bosib olingan xalqlardan o'rganishgan. Ular mahalliy me'morlardan - yunon, suriya, eronliklardan foydalanganlar. Binolarni bezash uchun xristian rassomlari va mozaikachilarini jalb qilganlar.

Asosiy qism. Katta va nisbatan katta arab-islom shaharlari majmua sifatida ma'lum qismlardan tashkil topgan va Islom sivilizatsiyasi markazi sifatida birinchi shahar Madina eng yaxshi misoldir:

1. Madina. U butun shahar majmuasiga yoki uning eski qismiga nisbatan aytiladi. Shahar atrofi (Rabot) yoki shahardan chet joylari boshqa nom bilan nomlanishida bu shaharga kirmaydi.

Islom olamidagi shahar aholi punktlarining eng dastlabki tizimli tasnifini Quddusda tug'ilgan arab geografi al-Maqdisiy (vaf. 380/990) amalga oshirgan. U aholi punktlari turlarining ierarxiyasini quyidagicha ishlab chiqqan:

- a) Amsar (qo'shiq. Misr), metropoliya;
- b) Qasobod (qo'shiq. Qasabah) viloyat markazlari;

v) Mudun (qo'shiq. Madina) viloyat shaharlari, tumanning bosh shaharchasi yoki bozor shaharchasi;

(d) Qura (qo'shiq. Qaryah), qishloqlar.

Andalusiyalik geograf Abu Ubayd al-Bakriy (vafoti 487/1094) tomonidan aytilishicha, ma'lum bir aholi punkti, ya'ni shahar yoki katta shahar maqomida bo'lishi uchun Jome' Masjidi joylashgan bo'lishi kerak bo'lgan.

2. Kasbah. Bu mohiyatan qal'a bo'lib, u mustahkam shaharni (Madinani) o'rab turuvchi devorga aytilgan. Avvalgi aksariyat shaharlarda boshqaruv tizimi uchun, himoya uchun va boshqa turli sabablar bilan qal'alardan keng foydalanilgan. Kasbada odatda hukmdorning saroyi, uning ishonchli kishilari va qaramog'idagilarning turar joylaridan tashqari, bir yoki bir nechta masjidlar, moliyaviy xizmatlar, qo'riqchilar kazarmalari, hammomlar, qamoqxonalar, do'konlar va hatto bozorlarni o'z ichiga olgan. Shuningdek bayramlarda to'planish uchun maydonlar, bog'lar va shaxsiy qabristonlar ham mavjud bo'lgan. Uning odatda bitta eshigi bo'lib, ba'zi joylarda favqulodda qochish joylari ham o'ylangan.

2.1. Sur. Madinani mudofaa maqsadida o'rab turgan qal'a devori. U uchta elementdan iborat:

a) o'rtacha balandligi 6 m va kengligi 2 m bo'lgan devor;

b) shaharning tashqi asosiy ko'chalarda joylashgan darvozalar (Bob);

c) mudofaa minoralari (Burj) strategik jihatdan devorning perimetri bo'ylab joylashgan bo'lib, yer va relyefga qarab joylashtirilgan.

3. Shar' yoki Tarik Nafid. Birinchi atama "ko'cha", ikkinchisi esa "o'tish yo'li" ni bildiradi. Ko'cha tizimi (Transport sistemasi) tartibida birinchi navbatda Madina va uning Rabot (shahar atrofi) qismi yaxlit ko'rib chiqiladi, so'ngra tizimni asosiy qismlarga ajratish mumkin:

a) Jamoat ko'chalari tarmog'i. Bu yerda yirik shahar masjidlari va uning atrofida Suqlar joylashgan;

b) Mahallalarning asosiy ko'chalari. Bu ko'chalar tartibli bo'lib, jamoat ko'chalariga bog'lanadi va qo'shni kvartallar ichida va ular orasidagi asosiy kirish yo'llari hisoblanadi.

c) Mahalliy ko'chalar. Bular mahallalar ichida xizmat ko'rsatmaydigan hududlarga kirishni va aloqani ta'minlaydi.

Bu ko'chalaning minimal kengligi va balandligi to'liq yuklangan ikkita tuyaning to'siqsiz o'tishiga imkon berish talabi bilan belgilangan.

4. Xazzan. Bu atama suv ombori uchun ishlatilgan va Madina shahrida ko'radigan bo'lsak, u Madinaning g'arbiy tomonida joylashgan. Gidrotexnika xarakteridagi jiddiy ishlar amalga oshirilgan, doimiy oz miqdordagi yog'ingarchilik chuqur o'ylangan sug'orish tizimini yaratishni, yer usti va yer osti suv ta'minoti tizimi, suv omborlari va yopiq sistemani qo'llashni taqazo qilgan.

5. Xandaq. Bu atama shahar devorlari atrofidagi shahar kanalizatsiyalarini yig'ib, ko'lga tushiradigan asosiy kanalizatsiya liniyalariga nisbatan qo'llanilgan. Asosan

kanalizatsiya liniyalarining ko'p qismi yopiq holda qoldirilgan, uning ikki qismlari Xandaqning ikki tomoni o'rtasida yer yuzasi uzluksizligini ta'minlash uchun qoplangan yoki qisqa piyoda ko'priklar bilan bog'langan.

6. Maqbara. Ushbu atama jamoat qabristoniga aytiladi. Islomda dafn etiladigan odamning boshi qiblaga, Makka tomonga qaratilib qo'yilishi kerak. Asosan qo'shimcha qabristonlar Rabotga, ya'ni shahardan tashqarida joylashtirilgan. Ko'pgina hollarda qabristonlar joy va chegaralarni belgilash uchun devor bilan o'ralgan.

6.1. Turba. Bu atama arabchadan olingan bo'lib, tuproq, qabrni anglatadi. Odatda hukumdor sinfining xususiy qabristoniga tegishli bo'lgan. Ular odatda madrasa, masjid majmuasining bir qismi bo'lgan, ba'zi hollarda turar-joylarda ham joylashtirilgan.

7. Rabot (R'bat). Bunda shahar markaziy qismi yoki shahardan tashqarida joylashgan tumanlar, ya'ni shaharning yaqin atrofni anglatgan. Bu atama boshqa qo'llanishlarga ham ega bo'lib, maxsus hududlarni belgilash uchun ham ishlatilgan.

8. Mahalla. Bu atama umumiy etnik yoki ijtimoiy-madaniy, qabilaviy kelib chiqishi bo'lgan odamlar joylashgan hudud. So'zning kelib chiqishi "Mahall" bo'lib, "joy" degan ma'noni anglatadi. Misrda mahallalar yoki shaharning kvartallari ba'zan Xitta deb atalgan. Islom shaharlaridagi mahallalar tunda qulflanadigan va qo'riqlanadigan eshiklar bilan ta'minlangan.

8.1. Dar. Bu atama turar-joy yoki uyni bildiradi. Turar-joy uchun eng ko'p ishlatiladigan ikkita atama Bayt va Dar bo'lib, ular turli xil ildiz va ma'nolarga ega. Bayt atamasining to'g'ri ma'nosi kishi tunash mumkin bo'lgan yopiq boshpanadir. Masalan, Tunisda bu atama odatda xona degan ma'noni anglatadi. Dar, Daradan (atrofni o'rab olish uchun) taxminan aylana shaklida joylashtirilgan devorlar, binolar yoki ko'chmanchilar chodirlari bilan o'ralgan makondir. Turar-joylarning xilma-xilligini ikkita asosiy turga ajratish mumkin - yopiq hovlil va minora ko'rinishida baland uylar. Hovlil istehkomlar qum bo'ronlari bo'ladigan quruq issiq iqlim sharoitlariga mos keladi. Tog'li hududlar va Marokashda keng tarqalgan minora tipidagi turar-joylar harbiy urush muhiti ko'p sodir bo'lishi natijasida rivojlangan.

Bino va inshootlarning tipologiyasi birinchi navbatda tabiiy-iqlim omillari, feodal turmush tarzi, madaniyat talablari bilan belgilangan va qisman bosib olingan xalqlardan olingan.

8.2. Masjid (mahalliy masjid). Islom dinida ikkinchi, ammo Islom tarixida birinchi hisoblanadigan Masjid al-Nabavi payg'ambar Muhammad sollallohu alayhi vasallam boshchiligida Madinada qurilgan bo'lib, uyi hovlisida joylashgan oddiy shiypon maydoni 1050 m² ni tashkil etgan. Bag'riga esa 1700 kishini sig'dirgan va asosiy 3 qismdan tashkil topgan. Birinchi qatordagi namozxonlar uchun tomi yopiq qism, keyingi o'rta qismda ochiq maydon, uchinchi qismda esa usti yopiq faqir va muxojirlar uchun "suffa ahli uchun" joy bo'lgan.

Islom masjid binosida bo'lishi shart bo'lgan me'moriy shakllarga minora, gumbaz, naqshlarga aylangan devoriy yozuvlar, maqsura (hukumat va din vakillarining ibodat joyi), mehrob va minbar kiradi.

Mahalliy masjid arab-islom shahrida juda ko'p miqdorda qulay joylashgan oddiy ibodatxonalardir. Ularning maqsadi juma kuni peshin namozi va ikki hayit yoki bayramdan tashqari besh vaqt namozni o'qish uchun qulay joy yaratishdir. Ular odatda tahorat olish uchun suv manbai va kichik bir guruh odamlarning namoz o'qishi uchun yetarli joy bilan ta'minlanadi. Ulardan ba'zilarida yorug'lik va shamollatish uchun kichik yoki tor Sahn (veranda) mavjud.

Tunisda, "Medina Central" hududida oltmish oltita tarixiy mahalliy masjidni aniqlanib, ularning o'lchamlari eng kichik xonaga o'xshash ob'ektdan tortib, minbardan tashqari barcha tarkibiy qismlariga ega yirik ob'ektlargacha bo'lgan o'lchamlarga ega. Ko'pchilikning minorasi yo'q va agar ular Jome' masjidi azonini eshitadigan masofada joylashgan bo'lsa, azon aytib chaqirilishini talab qilmaydi.

8.3. Minora. Islomda namoz boshlanishi haqida avval (VII asr) tomdan e'lon berilar edi. Yarim asrdan keyin azon aytib chaqirish uchun minoralardan foydalanila boshlangan va bundan asosiy maqsad barchani vaqtida namozga chorlash bo'lgan. Dunyodagi eng komil va ilohiy go'zallik ramzi bo'lib "jamol" iborasida aks etgan masjidning moviy gumbazi hisoblansa, ilohiy buyuklik ramzi bu "jalol", ya'ni masjidning minorasi hisoblendi. Islom olamida minoralarni masjid va madrasalar yonidan yoki tutash holda qurila boshlandi.

Minora so'zining lug'aviy ma'nosi, arabcha so'zdan "mayoq" ma'nosini bildirib, gorizontal o'lchamga nisbatan vertikal o'lchami ortiq bo'lgan baland inshootni bildiradi. Minoraning tepa qismida sham fonuslari yoqilib, darchalardan nur taralgan. Natijada kechalari 50-60 chaqirim masofadan ham chiroqlar yorug'i mayoq sifatida karvonlarni adashmay kelishida yo'lchi yulduz vazifasini bajargan.

8.4. Midoat. Bu atama musulmonlar uchun namozdan oldin farz qilingan tahorat uchun ishlatiladigan obyektini anglatadi. Damashqda masjidning Sahn ichida ichimlik suvi uchun inshootlar bo'lib, masjidga har bir kirish joyida midoat bo'lgan. Iroqdagi yirik masjidlarining kirish eshigida har doim Midoat bo'lgan. Yamanning San'a shahrida hijriy IV asrda har bir masjid yonida ichish va tahorat uchun suv bo'lgan. Eronda masjid oldida havd (hovuz) bo'lish odat bo'lgan, Midoatlar Madrasa, Mariston va boshqa binolar yonida ham joylashtirilgan.

9. Jome' masjid (shahar bo'yicha katta masjid). Jome' masjida sig'imi jihatdan mahalliy masjiddan katta bo'lib, Juma va ikki hayit namozlarini o'qish uchun mo'ljallangan. Shu bilan birga Jome' masjidi shahar markazida joylashgan bo'lib, yonida hukumdorning saroyi, zindon va devon joylashgan. Hukumdor istiqomat qiladigan joyga yaqin bo'lgani sababli masjid ahamiyati, mavqei baland bo'lgan. Shahar markazidagi masjidlar nafaqat diniy, balki siyosiy va madaniy markaz hisoblangan. Masjidlarda yirik kutubxonalar tashkil etilib, ma'ruzalar o'qilgan va Fezdagi Qohira Al-Azhar yoki Karaviyin kabi ba'zi masjidlar musulmon olamining mashhur universitetlariga aylangan.

Musulmonlarning boshqa namoz o'qiydigan hollari esa fath qilingan boshqa shaharlarda shartnoma asosida namoz uchun joy tashkillashtirilgan (biroq vaqt o'tib

bu farqlanish yo'qolib bordi). Musulmonlar bosib olgan shaharlarining markazida masjid qurganlar, ba'zi joylarda mavjud binolarni moslashtirganlar. Xalifa Umar ibn Xattob davrida har bir shaharda Juma namozi uchun faqat bitta Jome' Masjid bo'lishi to'g'ri bo'lgan. Keyinchalik harbiy yurishlar davrida harbiylar jamoa uchun, bosib olingan hududlarda ko'pgina insonlar islomni qabul qilishi oqibatida yana qo'shimcha masjidlar ehtiyoj paydo bo'lgan va Juma namozi uchun shahar ichida bir necha masjidlar qurilgan. Jome' Masjidning g'arbiy va janubiy tomonlari qator do'konlar uchun foydalanilgan. Asosiy kirish eshigi sharqiy tomonda bo'lib. Shimoliy va g'arbiy tomonlarda qo'shimcha kichikroq eshiglardan foydalanilgan. Sharqiy fasadning me'moriy ishlovi qiziqish uyg'otgan, qolgan uchta fasad ko'rimsiz qilib ishlangan.

9.1. Suq (ko'plikda Asvoq). Bu atama tovarlar va ehtiyojlar ayriboshlanadigan joy (ya'ni bozor) degan ma'noni anglatadi va bozor mavjud bo'lgan ko'chalar va boshqa aholi punktlarining joy nomlarida qo'llanilgan. Suq arab-islom shahri uchun integratsiya, rivojlanish va xususiyat qo'shishi o'ziga xos hissadir.

Tunisda joylashishiga qarab quyidagi Suq turlarini aniqlash mumkin:

a) Asosiy Suq hududi, shaharning yirik masjidi atrofida joylashgan bo'ladi. Odatda, piyodalar ko'chalari bilan qoplangan bir qavatli inshootlar bo'lgan. Butun hudud minimal darajada stratigik eshiklar bilan yopilgan;

b) Chiziqli uzluksiz yoki yarim uzluksiz Suq. Bular yirik shahar ko'chalarida, asosiy darvozalarni shaharning o'zagi bilan bog'laydigan yo'llarda yuzaa kelgan. Chiziqli Suqlar birinchi qavat yoki ko'cha sathidan foydalanadi.

c) Shaharning asosiy darvozalari (Bob) yonida joylashgan Suqlar. Ular devorning har ikki tomonida paydo bo'ladi va ichkaridan chiziqli turning kengayishi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

d) Ochiq joylardan (Batha) foydalanadigan haftalik yoki mavsumiy bozorlar, odatda katta ko'chalarda nisbatan yaxshi joylashadi.

e) Suvayqas. Bu atama arabchadan mini-suq degan ma'noni anglatadi. Odatda mahalla markazi vazifasini bajaradigan joylarda guruhli mahalla do'konlari joylashgan: novvoyxona, oziq-ovqat do'konlari, hammom va masjid.

9.2. Karvonsaroy. Arab islom shaharlari savdo-sotiq bilan shug'ullangani tufayli sharq davlatlari bilan birga karvon yo'llari bilan bog'liq bo'lgan. Savdo karvonlari to'xtash joylari shaharlarni rivojlantirdi va karvonsaroylar (mehmonxonalar) qurilishi jamoat binolarini shakllantirdi, ya'ni bozorlar, ustaxonalar, qozixonalar, do'konlar bilan yopiq ko'chalar tizimini tashkil etdi. Shu sababdan ham aynan karvonsaroylar shakllantirgan shaharchalarda katta-katta juma, Hayit namozlari o'qiladigan namozxonalar ham shakllana boshlagan. Bozorlar orasida va mahallada karvonsaroylar bo'lgan.

Shimoliy Afrikada xorijlik musulmon bo'lmagan savdogarlar o'z mahsulotlarini namoyish qilish va sotish uchun joylashadigan yotoqxonalar Funduk deb atalgan. Ushbu yotoqxonalar hovli atrofida rejalashtirilgan bo'lib, u yerda birinchi qavat odatda

hayvonlarni (tuya va karvon otlarini) joylashtirish uchun ishlatilgan. Binoning asosiy darvozasi to'liq yuklangan hayvonlarning o'tishi uchun yetarlicha katta.

9.3. Xutba masjidi (Jamz): Yuqorida aytib o'tilganidek, asosiy shahar masjididan tashqari boshqa Xutba masjidlari ham aholi sonining o'sishiga qarab yaratila boshlandi. Bu hodisa birinchi bo'lib Bag'dod, Samara va Qohira kabi sharqiy islomiy yirik shaharlarda ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi islom asrlarida (taxminan milodiy 750-1000 yillar) sodir bo'lgan.

Tunisda Madinadagi birinchi bunday masjid Jome' al-Zaytun asos solganidan 410 yil o'tib, 494/1100-522/1128 yillarda qurilgan. Bu yerda Xutba masjidining joylashuvi faqat aholi sonining ko'payishi bilan belgilanmagan.

9.4. Madrasa. Bu atama maktabni anglatadi, ammo uning an'anaviy qo'llanilishi islom ilmlari va huquqi o'rganiladigan oliy ta'lim muassasasiga tegishli. Islomning dastlabki 400 yilida (milodiy 622-1010) masjid ilm markazi bo'lgan. Birinchi madrasa faqat oliy ta'lim olish uchun alohida inshoot sifatida Islom dinining V asrning birinchi yarmida Aysapurda qurilgan.

Madrasa zamonaviy kollej muassasasiga teng bo'lib, qozi, qori, dinshunos, murabbiylar yetishib chiqqan. X—XI asrlarda Buxoro va Xurosonda (Eron shimolida), XII asrda Damashqda shakllangan. Keyinchalik madrasa o'z funksiyasiga ko'ra diniy emas balki ijtimoiy bino bo'lib, masjidlar yonida majmua sifatida katta madrasalar bilan bir qatorda mahalliy maktab sifatida kichik madrasalar ham vujudga kelgan.

9.5. Hammom. Bu atama o'zini tozalash uchun joyni anglatadi. Foydalanish darajasiga qarab jamoat va xususiy hammomlarga ajraladi. Chunki arab-islom shaharlarida o'ta ozchilikning uyida hammom bo'lgan. Yevropada bu "sauna" atamasi bilan nomlangan. Hammomlar kamida 1950 yillargacha arab-islom shaharlarida muhim o'rin tutgan, chunki katta tahorat, ya'ni g'usl uchun qo'llanilgan. Odamlarga to'g'ridan-to'g'ri maqsadlaridan tashqari dam olish, poklanish, ish uchrashuvlari va do'stona suhbatlar uchun joy bo'lib xizmat qilgan. Ma'lum kunlar yoki soatlarda erkaklar, qolganida ayollar uchun xizmat qilgan. Buni nazorat qilish va tashkillashtirganlar uchun katta daromad keltirgan. Asosan mahalla markazlarida keng tarqalgan, mashhurligiga qarab kattaroq turar-joylarda xususiy vannalar o'rnatilishiga olib kelgan.

9.6. Mariston. Bu atama asli forscha bo'lib, kasallar uchun uy yoki kasalxonani bildiradi, uni Bimariston yoki Muriston deb ham atashgan. Islom tarixida birinchi maristonni 88/707 yillarda Suriyada barpo etilgan.

Odatda binoning sxemasi kvadrat yoki to'rtburchak shaklida bo'lib, markaziy hovli atrofida bemorlar xonalari joylashgan. Ravoqlar barcha xonalarga yopiq kirishni ta'minlagan. Alohida bo'limga ajratilgan joyda moxov bilan kasallanganlar uchun xonalar tashkillashtirilgan. Xonalarda bemorlar soni ikkitadan o'ttiztagacha bemor sig'imiga ega bo'lgan. Har bir bemor oralig'i 2-3 m gacha hisobga olingan.

Kasalxonalar o'zini-o'zi ta'minlashga mo'ljallangan bo'lib, yomg'ir suvini yig'ish uchun o'z qudug'i va sardobasiga ega bo'lgan. Tunis shahridagi birinchi Mariston

290/903 yillarda shahar qal'asi tashqarisi g'arbiy tomonida yahudiylar mahallasi yaqinida qurilgan.

10. Musallo. Bu atama namoz o'qiladigan joyni bildiradi. Shuningdek, u davlat yoki xususiy bino ichida shu maqsadda ajratilgan maydonni ham nazarda tutadi. Biroq, shahar tashqarisidagi va katta ochiq maydonni anglatadi, asosan Hayit va Qurbon hayiti bayramlarida namoz o'qish uchun ishlatiladi. Musallo odatda shaharning katta yoshli erkak aholisini sig'dira oladigan darajada katta, devor bilan o'ralgan bo'lib, qibla yo'nalishini ko'rsatish uchun mehrob bilan jihozlangan past devorga ega. Shuningdek, xatibning va'z o'qishi uchun o'rnatilgan baland joy ham bo'lishi mumkin.

Musallo tushunchasi va qo'llanilishi sunnat bo'lib, payg'ambarimiz Muhammad s.a.v.ning amaliyotiga asoslanadi. Nabiy sollallohu alayhi vasallam ikki hayitda Madina shahri tashqarisidagi ma'lum bir ochiq joy bo'lgan Banu Salima qabilasining Musallosiga borgani rivoyat qilinadi. Shuningdek, bu joyda yomg'ir namozini o'qiganlar. Hayit namozini masjidida yoki Musalloda namoz o'qish borasida turlicha fikrlar mavjud.

11. Bog'. Bog'lar odatda katta turar-joy yoki saroylarning bir qismida tashkillashtirilgan. Islomiy bog'larning uslubi va tartibi Eronda paydo bo'lgan va fors gilamlarining ba'zi dizaynlarida saqlanib qolgan. Musulmonlar bog'ining asosini, odatda qat'iy geometrik rejalash tashkil etadi. Reja bitta yoki bir nechta kvadratlardan shakllanadi, kvadratning o'zi esa to'rtta kichikroq qismga bo'linadi.

10.1. Vaqf yerlari. Islom shaharlarida yana bir muhim joy, bu Vaqf yerlaridir. Islom qonunlariga ko'ra ko'chmas mulkliligi, abadiyligi bilan ajralib turadi. Undan olinadigan mablag' masjid yoki kasalxona kabi doimiy hayriya muassasasiga tayinlangan vaqf bo'lsa, u Hayriya Vaqfi deb ataladi. Agar yer egasi birinchi navbatda doimiy bo'lmagan maqsadlarda foydalansa, keyinchalik farzandlarga meros qolsa, lekin xayriya maqsadiga yo'naltirilgan bo'lsa, bu Dhurri Vaqfi (meros vaqfi) deyiladi.

Xulosa. Xalifalik davrida ijtimoiy va din bilan bog'liq bo'lgan binolar qurish avj olgan bo'lib, shaharlar qator yangi tipdagi binolar bilan boyidi. Islom shahrining poydevori sifatida qal'alar, istehkomlar (turar-joylar), tim va saroylar, karvonsaroy va minoralar, bosh masjid va madrasalar, moristanlar (gospitallar), hammomlar qurilishi bilan boshlandi va musulmonlar shahrining o'ziga xos tomonini belgilovchi muhim va ajralmas elementlarga aylandi. Asosiy masjid va savdo mahallalari shahar markazida joylashgan bo'lib, u yerda har bir ko'cha ma'lum bir hunarmandchilikka ajratilgan, bozorlar ko'pincha qal'a darvozalaridan tashqariga chiqarilgan (masalan, yog'och va mollar). Devorlardan tashqarida keng qabristonlar paydo bo'lgan. Bu jihatdan Sharq shaharlari Yevropa shaharlaridan farq qilgan, ular shahar chegarasida cherkovlar yaqinida dafn etishgan. Shaharlar daryo, buloq, quduq va ariqlardan suv bilan ta'minlangan bo'lib, ular o'sib boruvchi turar-joy istehkomlarining yadrosiga aylangan. Ko'pincha shaharlarda yopiq kollektorli kanalizatsiya tarmoqlari mavjud bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (MANBALAR) RO'YXATI:

1. Besim Selim Hakim / Arabic-Islamic cities. 1986. 270 Madison Avenue, Nyu-York, NY 10016
2. Н. В. Баранов, А. В. Бунин, В. В. Большаков / Всеобщая история архитектуры 12 том. Москва 1969 г. С. 15-21;

